

Lena Sjöstrand, *Mer än tecken. Atmosfär, betydelser och liturgiska kroppar* (Skellefteå: Artos, 2012) 311 sid.

Det är en vindlande resa Sjöstrand tar med sin läsare på då hon utforskar vad som sker i och mellan människors kroppar i gudstjänster och andra performativa praktiker. Hon undersöker olika teorier, begrepp och perspektiv tills de visar sig otillräckliga för att besvara hennes frågeställning. Då vänder hon sig åt ett annat håll och fortsätter sökandet där, tills hon åter igen inser att det behövs något annat för att hitta det svar, eller snarare det perspektiv, som hon vill komma åt. Sjöstrand söker ett språk som gör den kroppsliga erfarenheten rättvisa.

Som exempel och utgångspunkt använder sig Sjöstrand av kyrkospelet *Mot hjärtats mitt* som uppfördes i Lunds domkyrka 2007, och som bygger på Kerstin Ekmans roman *Skraplotter*. Sjöstrand börjar med att teckna en bakgrundsbild till *Mot hjärtats mitt* i synnerhet genom att presentera romanen och det arbete med kyrkospelet som hon själv varit involverad i, och till kyrkospel i allmänhet genom en historisk översikt. Hon presenterar också olika perspektiv på hur liturgi och teater flätas samman i kyrkospelet.

Sedan börjar sökandet på allvar. Sjöstrand vänder sig först till semiotiken, förenklat uttryckt läran om tecken, för att se om hon där kan hitta redskap för att beskriva vad som sker på en kroppslig nivå i gudstjänsten. Hon finner en syn på gudstjänsten som mångspråkig där det inte bara är det verbala språket som räknas, utan även sådant som kroppsspråk, musik och bilder. Dock anser Sjöstrand att kroppen reduceras till att bli ett tecken för något annat och därmed blir ointressant i sig själv. Hon fortsätter därför sitt sökande och vänder sig till den liturgiska teologin, symboltolkningen och beteendevetenskapen. Pluss begrepp atmosfär erbjuder en möjlighet att fokusera på den kroppsligt-sinnliga nivån i gudstjänsten, men Sjöstrand menar att det fortfarande saknas verktyg för att på ett differentierat sätt beskriva människors kroppar i liturgin.

Resan går så vidare genom teatervetenskapliga teorier som försöker öppna ett rum mellan teorin och praktiken för att på så sätt skapa en möjlighet att reflektera teoretiskt kring praktiken utan att förminska vare sig skeendet eller den intellektuella kunskapen. Ändå när Sjöstrand även här till en gräns. Inte heller dessa teorier räcker till för att till exempel förklara hur människor kan uppleva ett dop som meningsfullt utan att känna till läran om dopet. Sjöstrand kämpar också med att undvika dualism mellan exempelvis kropp och själ, reflexion och handling, och hittills har hon inte hittat någon teori som helt lyckats överbrygga detta. Hon vänder sig därför till kroppsfenomenologin. Här hittar hon begreppet mellankroppslighet, som öppnar för att kunna diskutera det som sker på den kroppsliga nivån utan att för den skull pressa in det i metaforen språk eller text och därmed riskera att be-

tona förmedlandet av betydelser. Hos Merleau-Ponty finner hon en kroppssyn som förmår överbrygga den annars så vanliga dualismen. Till slut hamnar Sjöstrand hos teaterforskaren Fischer-Lichte som gått från att vara semiotiskt inriktad till att studera performativitet och därmed kan förena dessa båda perspektiv.

Efter att ha gått alla dessa vindlande vägar har Sjöstrand samlat på sig tillräckligt många perspektiv, teorier och inte minst begrepp för att kunna visa på ett sätt att prata om det som förhålls på ett sätt som likställer det med det som förstås. Med hjälp av begrepp som mellankroppslighet, närvaro och atmosfär lyckas hon med det som hela avhandlingen är en övning i; att byta perspektiv. Genom att konfronteras med detta perspektivbyte upptäcker läsaren hur man både vid universitetet och inom kyrkan ständigt söker betydelser i och tolkar liturgin. I avhandlingen lyfts sådant fram som känns igen från den levda erfarenheten, men inte i särskilt stor utsträckning från den akademiska och teologiska reflexionen. Sjöstrand bidrar till att en nivå av liturgin som förbisetts träder fram och blir möjlig att diskutera och utforska vidare.

På några få hundra sidor rymmer många olika perspektiv och teorier. Sjöstrand skriver själv att somliga läsare nog kommer att se avhandlingens bredd som dess svaghet, medan andra kommer att se den som dess styrka. För henne själv menar hon att bredden var en nödvändighet eftersom det är ett så pass utforskat område. Ibland blev vägen så vindlande att jag trodde att den ledde vilse, men det visade sig varje gång vara fel. Emellanåt skapar teorier och begrepp från teatervetenskapen en uppförbacke i läsningen för den som är hemma i teologin, men det blir aldrig omöjligt att orka fortsätta. Kyrkospelet som är avhandlingens konkreta utgångspunkt försvann ibland ur sikte, men det är samtidigt tydligt att det är kyrkospelet som pekat ut riktningen. Hade Sjöstrand valt att utgå från exempelvis högmässan, som inte på samma sätt är en blandning mellan liturgi och teater, hade steget till teatervetenskapen varit betydligt längre och inte kunnat tas med samma självklarhet. Även för läsaren kan bredden vara en nödvändighet. Eftersom det perspektiv som Sjöstrand vill komma åt är så annorlunda krävs det en process för att läsaren ska kunna ta det till sig, och den processen kräver en inblick i alla dessa olika teorier.

Att läsa Sjöstrands avhandling är verkligen en resa. De nya kunskaper och perspektiv det ger kastar ljus över gamla erfarenheter och inbjuder till vidare reflexion kring så väl liturgiska som teologiska frågor och frågor om kroppslighet i allmänhet. Den är klart läsvärd för alla som studerar, leder eller firar gudstjänst och som är beredda att närma sig det hemtama från ett annat perspektiv. Sjöstrand ger läsaren verktyg för att börja reflektera kring och förhålla sig till människors kroppar i gudstjänsten som mer än tecken. Det

är en läsoplevelse som kräver öppenhet och tankeverksamhet, men som är mödan väl värd.

Elise Nilsson
TK, Lund

Moshe Halbertal, *On Sacrifice* (Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2012) 116 sid.

Offer och offerande är väsentliga begrepp för såväl en religiös som etisk och politisk diskurs. I sin förhållandevis korta, men oerhört innehållsrika bok *On Sacrifice* lyckas judaistik- och filosofiprofessorn, Moshe Halbertal (MH) djupgående analysera begreppet offer och dess förståelse först i religiös och senare i sekulär kontext. Analysen tar sikte på offer som handling och dess konsekvenser både för dem som utför offret och för övriga samhället.

Bokens två delar tydliggör MHs uppdelning mellan den religiösa innebörden av att offra *till* och den mer generella, sekulära förståelsen av att offra *för*. I religiös kontext av att offra *till*, utgör själva offret en form av gåva i en hierarkisk kontext och relation mellan givare (oftast människor) och mottagare (oftast en gudom). Därigenom finns också risken för ett avvissande ständigt närvarande, en rädsla som ligger till grund för ritualiserandet av själva offerhandlingen. Avsikten med denna typ av offer, som framförallt återfinns i en religiös kontext och finns representerad i hebreiska bibeln, rabbiniska och grekisk-romerska texter, är att etablera någon form av solidaritets- eller kärleksband som går utöver logiken hos det marknadsmässiga utbytet av tjänster. Som exempel tar MH bl a Abrahams villighet att offra Isak där skillnaden mellan offer till Gud och mellanmänniskliga gåvor görs tydlig. Berättelsens upplösning i offerandet av en bagge istället för Isak leder MH in på en mer generell diskussion om hur offer kan tjäna som symbolisk ersättning för människor. Denna form av ersättningslogik kräver att offret är oskyldigt för att kunna ta på sig människornas synder och straff. Den hebreiska termen för offer, *korban*, utvidgas härmed från att enbart inkludera offer som en gåva (*sacrifice*) till att också beskriva brottoffret (*victim*), en språklig utvidgning som sammanfaller med framväxten av den kristna traditionen och synen på Jesu död på korset både som ett oskyldigt brottsoffer och som den ultimata, försonande offergåvan.

En avgörande händelse i den judiska förståelsen av *korban* var förstörelsen av Jerusalems tempel år 70 som kom att sätta punkt för de judiska offerriterna. Rabbimerna utvecklade då alternativa vägar att hantera den i offertanken inneboende rädslan för avvissande, såsom välgörenhet, bön och lidande. Upphörandet av djuroffer i templet främjade också förståelsen av martyrskap som en form av offer med mer direkta, om än paradoxala, paralleller till det förra. Det religiösa martyrskapet fungerade, enligt MH, också som en avgö-

rande länk till en ny förståelse av begreppet *korban*, från att offra *till* till att offra *för* eftersom denna andra och senare form av förståelse av offer inte handlar om överförandet av en gåva *till* någon, utan om att offra något av sig själv *för* någon/något annans skull/för ett högre mål.

Den andra delen av boken ägnas därför åt att utforska idén om att offra *för* och de möjliga faror som medföljer dess tillämpning. Själva förståelsen av offer för återfinns först i senare källor samt i sociala och politiska snarare än i religiösa kontexter. Förutsättningen för denna form av offer och för ett moraliskt liv, menar MH, är självtranscendens, dvs. förmågan att frigöra sig från egenintresse. Däremot är det inte oproblemiskt. Det är lätt att anta att all självuppföring är ädel. Men självtranscendens har stundom också en koppling till våld, inte minst i krigssammanhang, en koppling som etableras genom en farlig men alltför vanlig omkastning av påståenden: eftersom det är ett kännetecken för det som är gott att det förtjänar offer, måste även motsatsen vara sann, dvs. att offer automatiskt gör någonting gott. Detta, menar MH, leder till ett moraliskt självbedrägeri som i vissa situationer kan medföra att detta missriktade självuppförande leder till långt större och värre brott än de begångna av rent och skärt egenintresse. Självuppförande utgör sålunda en potentiell fara om det nyttjas fel. Det kan användas för att uppnå det gemensamma goda, men också för att rättfärdiga brott och korrumpera samhället.

I diskussionen rörande självuppförandets positiva och negativa dimensioner nämns också tidigare generationers uppoffringar och vilka förpliktelser de medför gentemot framtida släktled. MH frågar sig också vilken typ av självuppföring som med all rätt kan krävas av en medborgare – en fråga med förmodligen många och divergerande svar.

Den som är intresserad av den fortsatta relevansen av antika begrepp, idéer och ritualer i modernt liv och tankemönster borde finna glädje i denna bok. MH lyckas med konststycket att på ytterst få sidor inrymma en stor rikedom av idéer och tankespår och *On Sacrifice* utgör på så vis en relativt lättillgänglig, bred och utförlig grund och utgångspunkt för vidare diskussion rörande offerrelaterad terminologi och problemområden inom såväl en politisk och ekonomisk som en religiös diskurs.

Med sina två tydligt avgränsade delar kan boken dock upplevas som inte så språkligt homogen som man kanske kan önska. Den första delen kan vara svår för icketeologer eller ej bevandrade i midrashgenren att ta till sig utan närmare grundkunskaper. Del två, däremot, tilltalar förmodligen en betydligt bredare läsekrets. Den kompakta framställningen kräver koncentration och tankemässig bearbetning av de många filosofiska och moraliska frågor som behandlas. För egen del väcks många ytterligare frågor rörande maktspel, maktbalans, över- och underordning i teori